

Людмила Путішина

ПРОБЛЕМА ЖАНРОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ У ПЕДАГОГІЦІ МИСТЕЦТВА

У статті аналізується стан теоретичної думки з питань жанру та жанрової класифікації, яка на сьогоднішній день представляє одне з найбільш складних питань в педагогіці мистецтва. Надаються визначення цього багатоаспектного поняття. Розглядаються існуючі системи розмежування музичних жанрів, які за своїм обсягом наближаються до універсальних, надається їх детальний огляд та порівняльна характеристика.

Ключові слова: жанр, жанрова класифікація, мистецтво.

В умовах розвитку вищої школи пріоритетного значення набувають процеси оновлення змісту та якості професійної підготовки майбутніх учителів музики. У зв'язку з вищезазначеним, важливе місце у системі професійного навчання відводиться дисциплінам мистецького спрямування (музично-практичним дисциплінам), головним завданням яких є забезпечення студентів музично-педагогічних факультетів науково-теоретичною та методичною базою, яка дала б їм можливість емоційно-усвідомлено сприймати музику, навчитися орієнтуватися в її окремих виражальних засобах і водночас об'єднувати їх у єдину комплексну систему, що відповідає художньо-естетичним законам часу та нормам конкретних жанрів та стилів.

Отже, професійна якість освіти повинна базуватися на широкій обізнаності в питаннях стилю, форми, які є необхідними для вивчення специфічних властивостей творів музичного мистецтва та відповідних їм засобів художньої виразності, проте безліч виразних особливостей музичних образів неможливо по-справжньому усвідомити та зрозуміти позажанрових особливостей, які їх породили. Детальний їх огляд допоможе глибше пізнати величезне багатство музичних творів, тому що саме в розумінні жанру лежить ключ до осмислення специфіки відображення дійсності, відношення типового та індивідуального в художньому образі, саме через жанр «розшифровуються» художньо-логічні процеси, які відбуваються в музиці.

Таким чином, визначаючи жанр ключовим поняттям у розумінні мистецтва, що забезпечує диференціацію досягнення різновидів форм та змісту музичних творів, вважаємо ефективним напрямком вивчення мистецтва жанровий підхід.

Оскільки жанри у музиці не існують ізольовано, відмежовано, а, навпаки, вони постійно перетинаються, запозичуючи риси один в одного, і тим самим збагачуються, – так, власне, їх класифікація постає перед нами

не як «хімічно чиста», а у взаємопроникненні, і на сьогоднішній день представляє одне з найбільш складних питань в педагогіці мистецтва.

Не зважаючи на наявність достатньої кількості літератури з означеної проблеми (праці А. Альшванга, Л. Мазеля, С. Скребкова, О. Сохора, В. Цуккермана, Є. Назайкінського, Б. Яворського), єдиної системи жанрової класифікації в музиці не існує, нікому ще не вдалося створити по відношенню до музики струнку систему жанрів на зразок таблиці Менделєєва, де б усі вони були перераховані і чітко визначені. Жанри так і намагаються вийти за коло своїх умовних меж.

Відсутність єдиної класифікаційної жанрової системи багато в чому пов'язана з неоднозначністю у вчених розуміння самого терміну «жанр», його трактують і як об'єднуюче поняття і як відокремлене, локальне, конкретне. Можна зустріти термін «жанр» відносно окремого конкретного твору (О. Сохор), його частини (В. Цуккерман), великої групи творів (М. Арановський). Існують жанрові групи (О. Сохор) та піджанри (В. Цуккерман). Від того, що розуміється під самим поняттям «жанр», багато в чому залежить і принцип побудови класифікації.

Метою нашої статті є розкриття проблеми жанрової класифікації та розширення уявлення про жанри, які склалися в системі класифікаційних критеріїв.

Поняття музичного жанру складне і багатогранне, тому застосовується в різних значеннях: іноді найважливішим чинником його ідентифікації виступають виконавські засоби («вокальні жанри», «інструментальні жанри», «квартетний жанр» та ін.), іноді безпосереднє життєве призначення (колискова, траурний марш), в інших випадках – деякий більш загальний тип змісту («моторні жанри», «ліричні жанри», «характерні жанри», «легкий жанр»). Але при будь-якому розумінні терміну в глибині його все одно лежить уявлення про той або інший тип змісту, пов'язаний з життєвим призначенням твору. Тому поняття жанру можна охопити наступним дещо громіздким визначенням: музичні жанри – це роди і види музичних творів, які історично склалися у зв'язку з різними типами змісту музики, та конкретним її життєвим призначенням, з різними соціальними (частково, соціально-побутовими та соціально-прикладними) функціями та різними умовами її виконання та сприйняття.

Цікаве визначення жанру дає Є. Назайкінський, в якого жанр – це багатоскладова, сукупна генетична (можна навіть сказати генна) структура, своєрідна матриця, по якій створюється те або інше художнє ціле [1, с. 94–95].

Багатоплановість жанрових ознак диктує необхідність створення складної системи жанрової класифікації, всі розбіжності якої зводяться лише до того, яка ознака є ведучою, системотворчою, і чи існує вона взагалі.

Досвід класифікації музичних жанрів став вже достатньо давно природнім продовженням та доповненням до опису самих жанрів. Ми

зустрічаємося з ним, наприклад, в музичному трактаті Іоанна де Грохео, який датується ще початком XIV ст. [1, с. 84]. Розуміння жанру на той час ще було обмеженим, воно позначало лише один конкретний «рід» у мистецтві – тематику побуту, повсякденного життя. Наприклад, у живописі цей термін означав картини побутового характеру. Так само вираз «жанрова сцена» не лише у живописі, але й у театральному творі відображала соковиту, колоритну картину, де влучно схоплена будь-яка життєва ситуація. У музичному мистецтві «жанровою співачкою» називали таку вокалісту, яка виступала з виконанням пісень загальнодоступного характеру та легкою тематикою.

Таке трактування жанру утримувалося до XX століття, та нового, значно ширшого розуміння, в основі якого підхід до художніх явищ відбувався з точки зору їх змісту, набуло завдяки досягненням радянської музичної науки. Такий підхід до жанрової класифікації залишається актуальним і до нашого часу.

Розглянемо деякі системи розмежування музичних жанрів, які за своїм обсягом наближаються до універсальних. До них можна віднести системи Т. Попової, В. Цуккермана, О. Сохора, О. Соколова, Г. Бесселера.

Короткий огляд їх у співвідношенні з хронологічним принципом доцільно почати з опису типології жанрів, запропонованої німецьким музикознавцем Г. Бесселером, який, аналізуючи зв'язки музики з формами її існування та життєвими функціями, висунув та обґрунтував поділ усіх жанрів на професійні та побутові [1, с. 84].

Ці терміни відображають дві принципово відмінні жанрові форми існування музики – так, наприклад, музика у публічному концерті, як і в оперному театрі, подається слухачу у якості художньо-естетичної цінності, тому її можна назвати музикою професійною, на відміну, жанри, які пов'язані з церковним ужитком, з святами та карнавалами, як і будь-які інші прикладні жанри, можна вважати побутовими.

У дослідженні Т. Попової в якості основи для теорії жанрів та їх класифікації, як і в роботах її німецького попередника, були обрані два основні критерії: умови існування музики та особливості виконання. У відповідності до обраних критеріїв у всій сукупності музичних жанрів були виділені шість груп: 1) народно-побутова музика усної традиції (пісенна та інструментальна); 2) легка побутова та естрадно-розважальна музика – сольна, ансамблева, вокальна, інструментальна, джаз, музика для духових оркестрів; 3) камерна музика для малих залів, для солістів та невеликих ансамблів; 4) симфонічна музика, для виконання великими оркестрами у концертних залах; 5) хорова музика; 6) музичні театральнo-драматичні твори, які призначені для виконання на сцені. Додатковим способом класифікації для Т. Попової був поділ усіх жанрів на вокальні та інструментальні, що також пов'язано з особливостями існування музики та формами її конкретного втілення [2].

Інший принцип поклав в основу систематизації жанрів В. Цук-

керман, який у якості основного обрав критерій змісту [3], відповідно до якого виокремив три основні жанрові групи: 1) ліричні жанри (наприклад, пісня, романс, ноктюрн, колицьова, поема, серенада); 2) оповідальні та епічні жанри (наприклад, билина, дума, гімн, балада, рапсодія, увертюра); 3) моторні жанри, пов'язані з рухом (наприклад, плясова пісня, танець, марш, етюд, токато, *regretium mobile*, скерцо). Окрім того, між другою та третьою групою була введена проміжна – картинно-живописні жанри, до яких належать етюди-картини, програмна музика. В. Цуккерман дає також три додаткові групи, які визначаються вже не характером змісту, а особливостями творчого процесу та логікою композиції. Це, по-перше, жанри, в яких ніби відображається творча ситуація написання твору – експромт, музичний момент; по-друге, жанри, які визначаються положенням твору у великому цілому – прелюдія, інтермецо, антракт, фінал, постлюдія.

О. Сохор, полемізуючи з В. Цуккерманом, у якості основного критерію знову висуває умови існування та виконання, вважаючи неможливим лише за характером змісту відрізнити ліричну симфонію від ліричної опери; та, навпаки, всередині одного жанру можуть бути твори, різні за характером змісту, наприклад опера лірична, драматична, комічна. Інша справа – умови існування як головна розмежувальна ознака. Виокремлюючи чотири основні групи таким чином, щоб не ігнорувати інші критерії, О. Сохор кожен групу окремо характеризує за особливостями музичної мови та форми, та за змістом, називаючи перше жанровим стилем, а друге – жанровим змістом [4].

До першої групи він відносить культові або обрядові жанри. Це молитовні піснеспіви, меса, реквієм, містерія та ін., для стилю та змісту яких характерні такі якості, як статичність, розміреність, впорядкованість, панування хорového початку, узагальненість образів, превалювання станів і настроїв, характерних для більших мас людей.

Друга група охоплює масово-побутові жанри, до яких належать пісня, танець, марш зі всіма їх різновидами, та характерними особливостями є доступність, простота музичної форми, переважання звичних інтонацій над новими.

Третю групу складають концертні жанри. Це симфонія, соната, квартет, ораторія, кантата, романс, інструментальний концерт, тобто всі жанри, виконання яких потребує концертної зали. Попри велике розмаїття творів, які входять у цю жанрову групу, автору вдається визначити цілий ряд загальних рис, які характеризують жанровий зміст та жанровий стиль. В жанрах, що входять до цієї групи, переважає ліричний тон – музика виступає як свого роду самовисловлювання композитора, в якій відчутна найбільша свобода від позамузичних вимог – від дії, декорації, сюжету, що сприяє найбільшому розмаїттю форми та музичної мови.

До четвертої групи входять театральні жанри – опера, балет, оперета, музика до драматичного театру. Для них характерні: відображення

драматичної дії у музиці – звідси більша конкретність образів, динамізм, сюжетність; деяка несамостійність музики – опора її на слова, жести та ін.; розрахунок на подачу зі сцени – принцип широкого штриха.

Перераховані різновиди музики припускають також подальшу диференціацію, опера може бути епічною, комічною, героїчною; симфонія – ліричною, драматичною, лірико-драматичною. Пісня – масовою, революційною, естрадною та ін.

Якщо провести паралель, то не важко помітити, що перша та друга групи відповідають прикладним та побутовим жанрам (по системі Г. Бесселера), а третя та четверта професійним.

Цікаву спробу у вирішенні типології музичних жанрів представляє О. Соколов, для якого ані форми побутування та виконання, як у Г. Бесселера, Т. Попової та О. Сохора, ані характер змісту, як у В. Цуккермана, не являються базовими принципами, тому що головним критерієм він висуває наявність або відсутність зв'язку музики з іншими видами мистецтва та сферою практичної діяльності людини, тобто її функціональність. Відштовхуючись від сформульованого Каганом «закону всесвітнього тяжіння та відштовхування» [5], відповідно до якого, в процесі розвитку мистецтва всі його види впливають один на одного, збагачуючи свої художні можливості і разом з тим зберігаючи специфіку для вирішення власних завдань, О. Соколов представляє жанр як відношення родів [6]. Виходячи з цього положення, дослідник пропонує розмежувати всю музику на шість родів. На перший план, на його думку, виходить поняття чистої музики, до якої належать програмні інструментальні твори, а власне жанр зводиться по суті до музичної форми. Їм він протиставляє жанри, в яких музика вступає у взаємодію з іншими мистецтвами – взаємодіюча музика, до якої належать музика і слово, драматична музика, хореографічна музика, екранна музика. До третього роду відноситься прикладна музика, яка обслуговує побут (культурна музика), до четвертого – прикладна взаємодіюча музика (пісенна та танцювальна), пов'язана з побутом та з іншими мистецтвами. Причому з цих чотирьох основних груп перша та друга (чиста та взаємодіюча музика) несе на собі художні функції, а третя та четверта (прикладна та прикладна взаємодіюча музика) відповідає практичним функціям. Між цими чотирма основними родами він виділяє ще два, що займають проміжне положення: програмна (між чистою і взаємодіючою) і культурна (між прикладною та прикладною взаємодіючою). Далі кожен рід поділяється на сімейства, всередині яких виокремлюються прості та складні, основні та суміжні підгрупи. Відповідно до цієї класифікації, жанром він називає вид музичного твору, який виникає у відповідності до визначених функцій (практичної та художньої). Запропонована О. Соколовим систематизація жанрів, продовжуючи подальший розподіл музики по родам, відображається у складній «таблиці елементів» з рядом незаповнених клітин, які відносяться до образів прогнозування (меморіальна, виставкова музика,

музика для фігурного катання та ін.). Така систематизація виглядає найбільш переконливою у сфері прикладної та прикладної взаємодіючої музики.

У даному визначенні, незважаючи на протиставлення автором своєї концепції жанрового розподілу, проявляється близькість до позиції О. Сохора, доповненою, на відміну від останнього, положенням про художні функції.

Отже, проаналізувавши існуючі способи жанрової класифікації ведучих музикознавців, ми дійшли до наступних висновків.

Складність класифікації музичних жанрів пов'язана з безліччю чинників: формою та місцем виконання, виконавськими засобами, характером змісту, життєвим призначенням, умовами та формами існування, особливостями музичної мови, – тому, розглядаючи кожен окремих твір в цих площинах, ми можемо віднести його одразу до декількох жанрів. Проте, попри всі існуючі умовності жанрових меж, попри складність та багатозначність самого поняття, жанрові ознаки залишаються відносно стійкими, та слугують свідоцтвом не заплутаності музичної науки, а багатством музичного мистецтва.

Розуміння жанру та жанрової класифікації є обов'язковим фаховим вмінням учителя музики, яке не лише дозволить краще пізнати приховані закономірності процесу розвитку мистецтва, але й глибше осягнути величезне багатство музичних творів, їх характер, закономірності структури, виражальні засоби. З'ясування жанрових зв'язків є необхідним і найважливішим компонентом аналізу музичних творів, яке сприятиме глибшому проникненню в художній задум композитора, що у свою чергу буде спонукати студентів отримувати радість та естетичну насолоду не лише від краси музичного матеріалу, але й від самого інтелектуально-аналітичного процесу, результатом якого будуть осмислені почуття, а не стихійні емоції. Відчуття жанрової природи твору значно збагатить зміст музичного образу та допоможе виконавцеві у яскравому його втіленні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Назайкинский Е. В. Стиль и жанр в музыке : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Назайкинский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 248 с.
2. Попова Т. В. Музыкальные жанры / Т. В. Попова. – М. : Музыка, 1968. – 327 с.
3. Цуккерман В. А. Музыкальные жанры и основы музыкальной формы / В. А. Цуккерман. – М., 1964. – 124 с.
4. Сохор А. Н. Эстетическая природа жанра в музыке / А. Н. Сохор. – М., 1968. – 105 с.
5. Каган М. С. Морфология искусства / М. С. Каган. – Л. : Искусство, 1972. – 285 с.
6. Соколов О. К проблеме типологии музыкальных жанров / О. Соколов // Проблемы музыки XX века. – Горький, 1977. – 152 с.